(1) पेज - 22 25 x 11·3 x 0·2 c.m

मवि मात्राऽपं प्रमाण मिचोल क्षत इत्यर्थं तल्यहेलाराज

... ...

वेदे विविभाणोपलगशिति छ्त्रेण सुम्णी हितीयथा:

(2) पेज = 5 1,2, 4,5, 6

श्री गणेशाय नमः मोघातोवाच आमर्दकीव्रतं शुद्द

... ...

च्चतु रंगवलान्वित: जयंतीनामनगरीत त्रराजाधि

26.5 x 10.5 x 0·1 c.m.

(3) पेज = 2 (81, 86) 30 x 13·2 x 0·1 c.m.

विशेषणं आश्रित्ये हेदेव प्रतिमा संभिन्नासृत घुदप

... ...

पदवीत त्याम यंगातते प्राप्नोति तथाकुचर्योदत्तानिहिता

66

श्रीगणेशायनमः ॥ मांधातोवाच ॥ पापमर्दकीव्रतंब्रूहि महापातकना
नं सर्वदुःखप्रशमनंमुनिश्रेष्ठगोसहस्रफलप्रदं २ वसिष्ठउवाच ॥ अत्रैवोदाहरं
तीममितिहासंपुरातनं यथामुक्तिमनुप्राप्तोव्याधोहिंससमन्वितः
२ वैदिशंनामनगरंहृष्टपुष्टजनाकुलं ब्राह्मणैःक्षत्रियैर्वैश्यैःशूद्रै
श्चसमलंकृतं ३ रुचिरंमुनिशार्दूलब्रह्मघोषसमन्वितं ननास्ति
कोनदुर्वृत्तोनास्त्यस्मिन्पुरवरेसदा ४ तत्रसोमान्वयोराजाविख्यातस्त

१ ज्ञानवान् राजा चैत्ररथो नाम धर्मात्मा सत्यसंगरः नागायुतबलः श्री
मान् शास्त्रशास्त्रार्थपारगः तस्मिन् शासति धर्मज्ञे धर्मात्मा नितरां प्रभो
रूपरोगो नैव कुत्रापि दृश्यते नैव निर्द्धनः सुकालः क्षेममारोग्यं तस्मिन्
राज्यं प्रशासति विष्णुभक्ताः सदा राजा तस्मिन्पुरवरे जनाः हरिपूजा
रतश्चैव राजा चापि विशेषतः नैमुक्ता नैव क्रूरा दमांच मुक्ता वा
दशमीं मनुजुर्जनाः सर्वधर्मान्परित्यज्य हरिभक्तिरता जनाः

3

२

ला न्वितं चैव जांबूनदसमन्वितं न तत्र जागरणं चक्रुर्जनाः सर्वैश्च शक्ति
तः एतस्मिन्नेव काले तु व्याधस्तत्स्थानमागतः दृष्ट्वा श्रममपरिव्याप्तो
निःश्वासनिःश्वसन्निव सश्रान्तो मलदिग्धांगो महाभारेण पीडितः
कुटुंबार्थे जीवघाती सर्वधर्मबहिःकृतः जागरं तत्र सोपश्यद्दामर्द्दि
क्याश्च्यान्वितं दीपमालाकुलं हट्टाद्वान तत्रैव निवसाद्दसः नमेतद्दिनि
संचिन्त्य प्राणो विस्मयतां मेद्दशं ददर्श कुंभं तत्रस्थं देवं दामोदरं तथा

२

हरिभक्तिरताजनाः एवं संवत्सरा जग्मुर्बहवो जनसत्तम जनस्य सौख्ययुक्त
स्य हरिधर्मरतस्य च अथ कालेन संप्राप्ता द्वादशी पुष्यसंयुता फाल्गुन
स्य सिते पक्षे नाम्ना सा मर्दकी भवेत् नाम वाप्य जनाः सर्वे स बालस्य वि
रान्नृप नियमं चोपवासस्य सर्वे चक्रुर्नरा प्रभो महाफलं ततस्ता नानास्ना
नं कृत्वा बहिर्जले नद्यं देवालये राजा लोकाश्चापि महोत्तमा पूर्णकुंभमव
स्थाप्य छत्रोपानह संयुक्तं पंचरत्नसमायुक्तं दिव्यगंधादिवासितं दीपमा

४ महीपतिः उपाध्यायनरोर्मूलमेकाकी संहनेवने अत्रांनरे म्लेछगणाः
पर्वतानरवासिनः आयये नजयत्रालिराजा परबलार्दनः कृतवैरा
ततेराज्ञा सर्वे दैवोपनापितः परिवार्य्य ननं तस्य राजानं भूरिद
क्षिणं हन्यतां हन्यतां चायं पूर्ववैरिविरुद्धधीः अनेननिहताः पूर्व
पितरोस्मान रक्षया पैत्राश्च भागिनेयाश्च मातुलाश्चनिपातिताः निः ४

स्तमनयोयज्ञेनाप्माब्रह्मण्योबली नेजस्मादित्यसदृशः कांत्याचइंद्रसमप्र
भः पराक्रमोविष्णुसमः क्षमयापृथ्वीसमः धार्मिकःसत्यवादीचविष्णु
भक्तिपरायणः ब्रह्मण्यःसत्यवादीप्रजापालनतत्परः यजते विवि
धान्यज्ञान्सराजा परदर्पहा दानानिविविधान्येवप्रददातिसर्वदा ९
कदाचिद्गयांयातो देवान्मार्ग परिच्युतः नदिशंनैवविदिशंवेत्तिनव

6

५

नः शरीरतः निःसृता श्रमदा त्वेका सर्वाभरणभूषिता दिव्यगंधसमायु
क्ता दिव्याभरणभूषिता दिव्यमालासमायुक्ता भ्रुकुटीकुटिलानना
सा च स्फुलिंगान्नेत्राभ्यां वमन्ती पावकं मुहुः चक्रोद्यतकरा चैव कालरा
त्रिरिवापरा अभ्यधावत्संक्रुद्धा म्लेछान्यवनडः सतः निहताश्च ततो
दैत्या म्लेछकर्मरतन्तया ततो राजा विबुद्धः सन् ददर्श महदद्भुतं हता
न् म्लेछगणान्दृष्ट्वा राजा चिंतामवाप सः इमे केन निहता म्लेछाश्च

कास्तिनाम्नस्तस्यानादिर्विशिमास्यदिशोऽदृशः एतावदुक्त्वातेसर्वेतेअहंहन्तुंस
मुद्यताः पाशैश्चापहितैः खड्गैः बाणैर्धनुर्भिःसंधितैः सर्वतोगिरिगरास्ते
चराजानंहन्तुमुद्यताः सर्वास्तीसुस्त्राणिसमाइवंतिनवेशरीरंप्रवि
शंतिनतस्य नेचापिसर्वेहननस्तत्वसंघाल्लेष्वावभूवुर्जनदेहजाताः परा
पिचलितुंनचनशेकुस्तेननोष्टशं शस्त्राणिकुंठतांजग्मुः सर्वेषांएनवे
नसंदीनावभवुस्तेसर्वेजेतुं हंतुंसमागताः एतस्मिन्नेवकालेतु नरवरा

ददर्शामलकीदर्शनदत्यस्यांघ्रदीपकान् वैस्नवंमंत्रदाख्यानं श्रुत्वा च पठ
न्तोन्नरा एकादश्याश्च माहात्म्यं श्रुत्वा चक्षुषितोपि सन् जातमत
स्यसाराज्ञोजनाविस्मयचेतसा ततः प्रभातसमयेविविधैर्नगरंजनाः
द्यायोपिग्रहमागत्यषुष्टजेष्ठीनमानसः ततः कालेनमहताव्याधः पंच
त्वमागतः एकादश्याः प्रभावेनराज्ञोजागरणोस्यच राज्यंप्रपेदेसा
म्राज्यंचतुरंगबलान्वितः जयंतीनामनगरीतत्रराजाविदूरथः तस्मा

विशेषणं आश्रित्य हृदे वप्रतिमा संभिन्ना मतचुदपश्चं ड्रास्ते विष्णोः पद
माकाशमेव चरणमाश्रित्य देहस्य पश्चो ३ पनतं संपन्नं दिव्यपदस्याभिमु
ख्यं प्राप्य एवं भूताः संतस्त्वदा स्यरूपे सुहृदि मित्रे न्यूनं लाव एप स्वरू
पस्य कृणपस्यानि च यं विन्यस्यामिष्टिं रूपं प्रतियांति इत्यन्वयः मंत्रलिं
गादिति नवो नवो भवति जायमान इति मंत्रसाधर्म्यादित्यर्थः मंत्र
स्यान्तं नान्तरति वा पीनु वाद कर्त्वा दाहृ दृशीति श्रुतीनि तत्सुकृत
दुष्कृते विधुनुते तस्यप्रियाज्ञातयः सुकृतमुपेष्यंति अप्रिया दु
ष्कृतमिति कौशीतकी श्रुतिरिति सप्राव ह्रि येऽ मनस्तावदादि
त्यं गच्छतीति स वायुमागच्छति स तत्र विजिहीते यथा स्यच ऋस्याव
ने नस ऊर्द्ध्व कामेत स आदित्यमागच्छतीति च श्रुतो श्रारी केति श एम

स्वमंगुलमंगललीलाः गुणाः सौभाग्यादयः तं तद्वत्स्व अत्रस्तुतिनिंदोदाह
नत्वरूपाख्यानमात्रमिति यस्यैव विशेषणान्वभेदः एवं चेति तु क्तोदाह
रणेषु प्रस्तुतपरस्याप्रस्तुतवर्णनस्य विरूपत्वे सती त्यर्थः विपापेति प
नतः सक्रोधे रोषारौ वैरं विपापो दाक्षिणो नाभवंति तेकदेत्यरणेउद।
त्रिविधमलिं निर्दिष्याभिमालतं पवनाभिमुखं शरते निद्रां कुर्वंती
त्यर्थः सौहार्देति सौहार्दमिति मैत्राण्येव स्वर्णैरेखाः इति रूपकं तासां प
[illegible]दलेनिकयोपलः परीक्षामिति संक्षिप्तः कोप्यतीत्यन्वयः अं
केति मृगलांछन इत्युच्यते इति शेषः निष्कलंकित्वात्मानि निरस्तानि मृ
गरूपाणि येन ताहशः केशरी सिंहो मृगाधिप इत्युच्यते इति शेषः हो
ति धत्तो गंभीरतयां रत्नपां गतैर्वेत्यादिकाशात्पत्नी लिमायेनेति मंडल

मवालुकाकर्पूरं चूर्णं दीपहृपत्तांधत्ते एवं करतलेधारादृष्येणोस्तिकंजलंतस्मा
पः पिंडपतितजलवत्सं लीयते तत्पानिश्वासाच्छोषं प्राप्नोतीत्यर्थः उ
दाहरणद्वयेकार्ष्यं निर्वंधनतर्कं न तत्तापमितिद्वयोरपिवाच्यत्वादि
तिभावः अपमिन्तुपल्लवाणम् अप्रस्तुतप्रशंसापिनेति वोध्यं किंकृत
स्तर्हितत्रचमत्कारोऽतआह किंचिति· परीतिरत्नावल्यां सद्विरहातुरा
याः सागरिकायाः शयनमुपगतस्य राज्ञः इयमुक्तिः इदं नलिनीपत्रर
चितशयनं कृशांग्याः संतापं वदत्यनुमापयति किंभूतं पीनस्तनजघ
नसंगादुभयत ऊर्द्धयोर्भागयोः परिम्लानं ततो कृशमध्यस्य परिमि
लनं संपर्कमप्राप्तांतर्मध्यभागे हरितवर्णं एवं प्रकर्षेण शिथिलयोर्भुज
योरान्दोलने स्खलने स्खव्यस्तः विपरीतं तो न्यासोरचनायस्यतादृशमिति

दृशः सखाकाश्चित् भविष्यति तृतीयं लोचनं भाले भविष्यतीर्थः तदेकदे
शनयेति श्रीवरा त्रिर्मलान्यप्रभृतोहेतुस्तु द्वयवर्ण्यत्वेन तद्वाच्यं उदाहरणका
व्यवाच्यं एवं चैकदेशेपेकदेशाभावसंबंधानिबंधनत्वमात्रदार्शितं वहंतीति
किमिव प्रवल्लानां केशपाशरूपांधकारदीप्तीनां समूहे वेदीकृतं तं वा
लार्ककिरणमिव सरणिः केवलत्वरूदनसौंदर्य्य लहरीणां परीवाहरूपा
स्रोतसः सरणिरिवेति परीवाहा जलनिर्गममार्गः जलोच्छ्वासः परीवा
हइत्यमरः अंगेति विरहिसंतापवर्णनं अंगसंवंधं मृणालकांडं मृ
गेभ्यो विशेषरहितां तत्समारुचिं कांतिं भ्रूपने प्राप्नोति तापातिशयेन
मलिनीभावात नासामौक्तिकं श्वासानिलादतुष्णाद्धेतोरिंद्रनील
मणेः पदवीं तत्साम्यं गाहते प्राप्नोति तथा कुचयोर्द्वजानि हि नाइयंहि

नमपिमात्राऽर्धंप्रमाणमेवोलक्षतइत्यर्थः नसंहेलाराजआह एवंचलोकेअन्यथात्वम
चदीर्घादिष्वप्यर्द्धमात्रैवादातेतिभावः मतान्तरेति प्रातिशाख्योक्तमतापेक्षयेतरवेदलो
कसाधारणमतान्तरेत्यर्थः कथंचिदिति लक्षणैर्विशपरमिदं भाष्यतोऽहिशार्केरेवप्रती
तेरितिभावः अणुनेरिति नोदात्तस्वरितोदयमितिनिषेधयस्तु उदात्तात्स्वरितस्यस्वरितउत्प
सेवानन्तरस्येतिन्यायादितिभावः आस्यशब्देनकथंतदवयवत्वात्वादिग्रहणमतआ
ह आस्यभवमिति प्रभावद्वलादिति प्रकृष्टोयत्नः प्रयत्नः प्रकर्षश्चवर्णोत्पत्त्यव्यवहित
प्राक्कालिकत्वरूपइति चकारेणेति अन्यथानासिकापास्यानन्तेनदन्त्यत्रनिरूपितम्
नतुतत्कालेति पक्षान्तरितायुक्तार्थान्त्वादत्र नात्रधात्वग्रहणप्रमावादिति नासिकेद्वेषणा
दिति ततश्च गोधुक्ष्णानित्यादौचत्वज घ्नान्तनासिके मध्यभावोनस्यात् नचातिदेशा

1

2

दा२
॥

नरववदस्यापित्रिपाद्यंस्थत्वे न दोषः सपादसप्ताध्याय्यामसिद्धपूर्वं प्रतिपरासिद्धत्वापत्तेः मा
ध्येपाठस्य सूत्रस्य च सामर्थ्याश्रयणेन त्रिविनिगमनाविरहो रेत्रिपाद्यामप्यप्रवृत्त्यापत्तेरिति भा
वः रोरित्यस्य प्रसंगादिति सिद्धे ऽसिद्धत्वारोपान्नहत्रोदाहरणासंभवात्परत्वाहल्यके कार्ये हे प्र
तेरावश्यकत्वया परत्वान्नेपादिके कार्ये जाते तत्राभावप्रतियोगित्वाभावेपि देवदत्तहं
न्तृहतन्यायेन स्थानिभूतयोरभावाद्विशिष्टेत्वस्याप्राप्तिरिति भावः स्पष्टं चेदं सकृत्त सूत्रे
ऽचः परस्मिन्नित्यत्र षष्ठत्वेको ऽसिद्धत्वत्यत्र च भाष्ये तथा चेति शास्त्रस्यतद्द्वारा पक्वकार्यस्य च
शास्त्रजन्यज्ञानवेलायामसिद्धत्वाभावे रोरित्यादेः प्रसंगाच्चेत्यर्थः वाज्रूपमेतेति न च सपा
दिपूर्वपदपदयोः पूर्वपरशास्त्रजन्य बोधविषयकार्यलक्षणापाशास्त्रप्रवकार्यासिद्ध
त्वमितिवाच्यम् लक्षणायामानाभावात्फलाभावाद्द्वौरवाच्च न च मनोरथेदर्शनाभाव

लोप

रूपेलोपेभावारोपस्यदर्शनात् रूपत्वेनानदोषोऽभावाभावस्यप्रतियोगिरूपत्वादित्यतआह
अस्मृतस्यादि अदस् औअदअस् इत्यवस्थायांजातस्यौत्वस्यसपादसप्ताध्यायीस्थकार्ये दृ
ष्ट्याऽसिद्धत्वेपि एर्वेरीत्याकारा भावेनपररूपाद्यनापत्तिः अतस्त्वासिद्धत्वनिषेधसाम
र्थ्यादितद्विषयेऽकृन्यायाप्रवृत्तिरितिचेत्तेनशास्त्रासिद्धत्वमेवज्ञापयितुंयुक्तम् पूर्वशी
भावात्पूर्वमदसोऽसेरितिमत्वेदात्परेकाराभावेनेतईदितिसूत्रमपिव्यर्थंसदन्नैवज्ञाप
कमस्तु नचकृतेमदित्यादिनिर्देशोऽर्दवदन्नहकृनहृतन्यायोऽनित्यइतिवाच्यं हतेदेवदत्ते।
तद्धन्तारिदत्तेपिनोन्मज्जनेनजीवने हन्तारेपितस्मृतरोहन्तमद्यतस्यहननेहतुजी
वनस्यैवेतिन्यायशरीरे नावित्यादौ ह्रिद्विहनः पूर्वस्मवर्णदीर्घस्यहननोचततमसजा
तीयप्रसंगमात्रेनतद्धननस्यानीपालसेप्रवृत्तिरिति नतत्रास्यन्यायस्यविषयइतिनास्या

3

शा॰ र॰
१९
५
ले

नित्त्वेषायनासंभवात् स्पष्टे चेदं सादिष्ठ सर्वेति सूत्रे केपदे प्रहृत्तेस्तु निरर्थिष्ठानारोपासंभवे
न हन्नन सजातीयप्रयोगेकार्य्यप्रवृत्तमात्रपकमेवेत्यन्यत्र विस्तरः यणस्तु इति विदितेका
र्य्यमित्यपास्ताद्दोषेणोक्त्वाच्च किंच निपादीशास्त्रेतद्विधानेकरणेनत्वयिकरणेत्रिपाद्यां
क्रियमानेनशास्त्रेऽस्मिन्विहितकार्य्यमिति व्याख्यानेन त्यक्तेते लिक्ष्टेत्यपिबोध्यम् लोक
प्रसिद्धेरिति त्रिभिश्चमध्यमेवर्णैरितिभाष्यपर्य्यालोचनेन कखगघङ इत्यादीनामप्यनादि
त्वमितिभावः उच्चारणाइति पादमात्रिकाविमाविति भावः ते नेचेति अईइत्तेद्वयात्मके
लिपित्वादितिभावः रलाविति ऋलृ अ इति स्थिते ऋरलृक इति प्रकृतिभावेनदीर्घा
भावेरउणयणि रलावित्यस्यासिद्धिः उअउल्चऋरलोरितिपाठः रलोरितिपाठेआगन्तु
नाकारेणनिर्देशाइतिबोध्यं तयोर्वर्णयोरिति इरणाउणेतिनिषेधस्कषष्ठीसमासस्य

स्येतिवदिदमपिस्यान्नियमार्थमितितदाशयः नन्वर्वमाभ्येति द्वयोर्नियमयोः सार्वधा
तुकेन्यादावविरोधेनेऽरूपस्यानन्यस्यैनन्यर्योर्वाच्यः अनन्यस्यैकइतिवा उभयथापिद्वयोः
विशेषणविशेष्यभावसत्त्वान्नचैकपदे पर्य्यवसानम् स- अलोन्त्यस्येतिनियमः शेषावि
शेषणस्येतितदर्थः तस्यान्त्याःनन्त्यस्यापिविशेषणमितिवा एवंचमिदेर्गुणउत्यादौ पर
स्यविरोधादनयोस्तागेसर्वादेशगुणापत्त्यातद्विरोधइतिभावस्तदाह नचैकपदत्वमिति
दूषणोद्धारमाहुरिति मिदेरित्यत्रमिदउर्मिदिस्तस्येतिव्याख्यानान्नदोषः आन्त्येत्यत्रप्रकिया
नोत्तरीत्यायेतिव्याख्येयमित्यादिभाष्यदूषणोद्धारमाहुरित्यर्थः नचपापपतिस्माप्नीत्या
दौदोषः गुणेकृतेहस्यात्स्वरूपसिद्धेः अतएवसमयाद्यापापनीयमितिनिर्देशाः संगच्छते त
दाहशब्दकौस्तुभेस्पष्टीकृतोस्माभिरिति नन्वेवंतर्हिकिमर्थः प्राचोपदत्तउपेक्षितइतिचे

धा.२.

१२

गुणे लघूपधे दोषोऽङ्गपरिभाषाया अनुपस्थितावपि ग्लौणत्वाज्जिन्वमित्यादौ गुणनिषेधानापत्तिरि
यांऽङ्गेऽपि दित इति क्नोः कित्वस्यानिङ्गलक्षणत्वेऽपि गुणनिषेधप्रवृत्तिज्ञापकताश्रयणेनाङ्ग
स्यपदोपस्थितेर्ज्ञापकत्वमेवोचितमिति दिक् ऽत्यादाविति आदिनाऽऽकृतेन लक्षणेनऽम
ऽद्दितो नमित्यादिच अचोऽसंभवादिति नमोमिवे तु ज्ञानानीत्यादौ चरितार्थमिति भवा
दावनर्थस्यैवस्यादिति भावः दीर्घोऽसिद्ध इति तच्छब्देन यस्य विहितः समुदायः परामृ
श्यत इति भावः यद्यपि नस्यान्त्यावेऽति व्याख्याने भवितेत्यादौ नाम्नाऽवयवे टोलघूपधा
गावयवत्वेन प्राप्तस्य गुणस्य दीर्घीवेवीटामिति निषेधारंभेन लोकव्यवहारेणावय
वस्य समुदायावयवत्वांगीकारादत्र न दोषस्तथापि न व्याख्याने पंचार लीनीत्यादौ
पदस्य विभज्यान्वाख्याने उत्तरपदस्यापि नान्तत्वापत्ता विगते ति स्वरानायत्ते रितिस्पष्ट

भाष्यादौत्वत्रगुणोत्वपलक्षणं नानाधिकरणानामितिनलोपसिद्धेस्तान्तो नेत्यर्थेघोषच्छन्दसी
तुशब्दलोपेनतदुदाहरणं स्थानेनेति स्थानशब्दार्थेनेत्यर्थः तन्निरूपितसंबन्धःषष्ठ्य
र्थो नन्वतद्रूपः संबन्धस्तदर्थइतिचेन्नेनेनधनपति एवमिति व्यधिकरणबहुव्रीहिर
पत्तेः इतिबोध्यम् गुणप्रमाणेति प्रमाणस्यह्रस्वादेर्गुणत्वेनाप्रिगोवलीवर्दं त्वाये
नाप्यिष्टयगुक्तिः गुणशब्देनोक्तिवितयातिरिक्तधर्ममात्रेतेनानन्तर्यमेवेत्तयोरान
न्तर्यमित्यादिस्थानेन्नयत्नमसूत्रस्यभाष्येणनविरोधः अन्तरतमाभावएवगुणवि
योक्त्स्कारा कारयोःसादृश्यमितितदर्थः वाह्यानांविवारादीनांसाक्षाद्दर्णाहणितिवा
ध्योपचारिकंगुणत्वंबोध्यम् अन्तकरणमिति अवीत्यादिसप्तम्यन्तार्थकस्यसंतत्रा
तच्छब्दस्यनिर्देशः नतत्स्वरूपपरंव्याख्यानात् बहुलत्वासंस्कारान्तरोधात्स्व सप्तमीत

शा॰२॰

१८

समसप्तान्तानामेव तत्स्वद्वार्थत्वमिति बोधनाय तद्बोध्यार्थस्य निर्देश इत्यनेन समासान्ताधिकर
णाय चेति भावः शब्दार्थकत्वेन तत्तत्करणव्यवहार इति बोध्यम् द्विपिस्त्वाणा इति अ
नपुंसकजनपदे लुविस्त्यादौ न दोषः नह्यर्थ उच्चारितो नापि शब्दस्य निवृत्त इति भावः अ
चि पाणिस्तु के इति अचि उपस्थितस्यैव पाणिस्तु के इत्यर्थः इदं संहितायामिति सूत्रे भा
ष्यस्पष्टम् फलितेति समासान्तार्थेऽव्यव हितेष्वपि सान्तार्थोऽव्यवहित एवेत्यर्थः न
स्वविततमिति सद्रूपमित्यतः शामिति शेषः तत्रादेरिति पृथग्वाक्यं तत्रोत्तरस्येत्यनुवर्त्त
ते स्थानषष्ठी चेयं पंचमीनिर्देशेन यत्कार्यं तदुत्तरसंबंधिनोऽन्तरस्य स्थाने विधीयमानं वाद

य

बोध्यमिति वाक्यार्थः इदं यं वा अभेद समासमर्थ्यादुच्चादिरित्यंशं विनापि क्वचिदंशान्तरप्र
वृत्तिः आदेरित्यंशस्त्वनुवृत्तौ तरस्येत्यस्याहत्यापरत्वबोधकशब्देन यत्र विधानं तत्रै

8

गोभ्रुवः प्रयोगश्चास्तीत्यनेन प्रतिपाद्यते नन्वसतो निवृत्तिः शब्दानित्यत्वप्रसंगात् किं
न्तु प्रसक्तबुद्धेरेव निवृत्तिः तत्र सकारबुद्धेः प्रकृतेऽसंप्रतीकोऽस्य संभवाज्ञाविनाग्रह
णं सकारोच्चारणसामर्थ्यादिति भाष्यस्यैतन्निवृत्तिश्चासतोऽभावात् अयमाशयः स्या
न्नित्यात्माकस्मिंश्चिन्निवृत्तेन सा... कस्मेवर्णनाशोऽस्त्वत एव वा नित्यत्वात् कमित्यादौ प्रत्य
योर्लपदयोरिति सूत्रभाष्योदाहृते आकम्भुडभावोऽसिद्धो आमो वेमास्तस्या
हार्यारोपेणादेशः आदेशसामर्थ्याभावाच्चात्र नन्वडिति न च यत्राभावी सहृत्तत्रै
वायमाशमोभावित्वमस्सर्वेयाड्रूपपादत्वादिति भाष्यविरुद्धकल्पना व्यर्थेति
दिक् किंत्वर्थयत्नादिति व्याख्यानमत्र शरणं द्वयोरेकस्य वचने वोयने समर्थ
योर्युष्मदस्मदोरिति वाच्योऽर्थः भूतपूर्वेति जहत्स्वार्थवृत्त्यभिमानेनेदम् माम

र्थो

देवत त्वायादिति उभयगतिरिह ज्ञाप्यते भवतीति संख्यासंज्ञासूत्रस्थभाष्योक्तेश्चेतित

त्रेषामन्यतरद्वयोरेकस्मिन्निति उभेष्वपि युष्मदादिविशेषणानयास्मिन्निह वचनग्रहणमाम

पृ॰ र॰ र्थ्यं कांडस्तूपपादमितिवोध्यम् त्वायादिति आकमन्त्यन्तिकालंत्यलोपाभावेन स

२२५ टोऽसत्वादितिभावः नचैतज्ज्ञापनेतरत्र सर्वनामत्वाभावादितिभावः योग्यताबला

च्चेति आसमभिव्याहारेयुष्मदस्मज्ज्ञानेऽत्रैवसंभवादितिभावः साहित्याभ्युपगमा

दिति समूहाभ्युपगमादित्यर्थः त्वामित्वेति तेभ्योलिङ्ग उणिनेषयादितिभावः उभ

यत्रतल्लोपेवेति पवेचइर्वमाम आकमितनः हदितदृढिशिष्टस्यपुनराकम् सत्वा

गोमणत्वेत्वामपद सूत्रेमकारग्रहणंतदद्विशिष्टपरमितिभावः पवेचपरोक इस

माद्वारंद्वेपिणोणेआकमस्यपापाद्यस्पदस्यहिद्विशिष्टेलक्षणमसहमानेस

10

दीयस्यैव सत्त्वं प्रकारांतरमपि स्वरूपव्याक्रियेव परा क्रियेतिन्यायेन तदुष्टमिति वाच्यम्
न्नं वदति वक्ष्यत इत्यादिना फलैक्यमिति तत्र तदपि प्रथमप्रश्नोत्तरे व पर्यवसाना
दितिभावः स यती तस्यैव तदीये रूक्मिति शेषः एतेन सामान्यदस्सामान्येदेन तत
त्रमसारूप्यात् सारूप्यस्यैव तद्बीजतया दृष्टांतादिभिरुक्तेः एवं तंत्रकृतावाततः
सपदेन समासे उभयोगपितत्वं वेदयथवोथापत्तिः किं चैवमपि गोणेन तद्वारपित्र
मस्याकः नचामामसहितस्यामस्याकमित्यर्थः गोणेन वदितित्वसहितस्याप्याकमि
तिवाच्यम् प्रथमप्रश्नोत्तरेवेत्यादेरसंगत्वापत्तेस्तत्रैवमर्थस्यानिष्टपयितमा
णाकात्वाच्चेति वक्ष्यत इत्यादेरसंगतेत्वयात्वम् अस्यापि ग्रंथस्य परमता
न्त्वादते तद्दृष्टत्वेप्यदोषात् तदनुवादफलं च तेषां परस्परविरोधप्रदर्शि

क्रि

८

शा२
१३६

तेनतदेकत्वसंकलेथ्यनयन्त्परमदूपाणामुपसंहरति मपर्यंतस्येति अत्रनदौतिहवृत्तिस्थः
वैमधूपादितितिदिक् नन्वपदस्येत्यधिकारेपियुष्मदादिरूपस्यविभक्तौविधि
त्वस्यापिभ्यामादौसंभवाद्विशिष्टयोरित्यर्थोलाभः षष्ठीद्वितीययोरसंभवेन
पदावयवयोरित्यर्थलाभेपितद्दुक्तार्थेनमानम् नच पदावयवत्वस्याव्या
भिचारित्वेनतदवच्छेतिसामर्थ्यात्तदर्थलाभः नतदनुवृत्तेस्तत्र रत्रावश्यकत्वे
नसामर्थ्यायोगात् अतस्त्राहसर्वदेशेति नत्सामर्थ्याद्युष्मदाद्येकस्यसर्वस्य
पदस्येत्यर्थइतिभावः अतएवयुवाभ्यामित्यादौप्रकृतिभागस्यनत्वमसहाये
एवव्यपदेशिवद्भावप्रवृत्त्यायुष्मदावयवकत्वाभावाच्च एकोद्विर्वेत्यन्याये
नसमुदायएवतत्प्रवृत्तेश्च अतितवत्यादीनांतुनतेऽन्त्याद्यादेशाः षष्ठ्यादेः प्रा

12
नु
यु२
१५५४
च२

निमित्तकत्वेन लोपस्य बहिरंगत्वाच्च अर्थनिमित्तकबहिरंगत्वस्याभावाच्च नायमर्थे लाक्षि
णिकः नकारजावनुस्वारपंचमौ मा भूतामिति यातुष मकारजः शकारस्त्वेर्षायाहववर्गस्त वर्गजः अभि
युक्तोक्तेष्वर्थेषु लाक्षणिकानामपि दर्शनेनैतद्विषयेन त्वपरिभाषाया अग्रहणेन आतोधातो
रित्यत्र प्रतिपदोक्तआकारो गृह्यत इति वक्तुमशक्यत्वात् शपश्यत्वसिद्ध्यापत्तेः पक्षसनो
तीति विट् विड्वनोरित्यात्वे आतोनाप इति वार्त्तिकमेतत् विकल्पार्थकनिपातवारणा
स्यथान्तत्वे प्रातिपदिकत्वाभावात् स्वभावेपदत्वानापत्तिर्दोषः क्रियात्वं साध्यत्वे
न प्रतीयमानत्वं साध्यत्वं चोत्पाद्यमानत्वमेवेत्यन्यत्र विस्तरः इति पचत्यादि यथा क्रियासमु
मानाधिकरणत्वालिङ्गाद्यनन्वयित्वाच्चैतदर्थस्य क्रियात्वमित्यभिमानः एषामव्य
येषु पाठस्तु प्रातिपदिकत्वेनाकजर्थः स्यात् पते नैतेषु पाठसामर्थ्यात् भावबहुत्व

त्र

धा॰ प्र॰
१५

14

धातोः नन्वेषां न क्रियावाचकत्वमत आह पितेय इति कालोपि धात्वर्थ एवेति न क्रियावा
चकत्वहानिस्तस्य यथा धातुत्वे आदेच उपदेश इत्यादौ तस्यानद्योनैमित्तिके धातुत्वनिमित्तं
चेति स्पष्टमेव अत्र प्रत्ययस्यैव धातुत्वाधाने वीप्सा तिङन्तस्यात्तूपदेशाभावान्न स
शक्तिरित्याहुः नन्वपष्टे तत्र सूत्रे धातुग्रहणं संवन्ध्य उक्तो भाष्य इति न त धातुत्व
निमित्तके किंच अपि नीति प्रसज्यप्रतिषेधोपि ॰णित्वयोगस्यैव धातुविधानान्न।
त्वप्रसक्तिः अपि च वासादृश्यमन्यानमिहितक्रियावाचकत्वेनेति दोषः तत्र आह नेति
सूत्रशेषभाष्योक्तेः द्याणवयतिवदयन्तीत्यादिषु धातुत्वे शास्त्रविषयत्वया साधुत्वाप
त्तिरिति वह्या वृत्तेयेत्तदिति भावः उदितकरणेनेति इदमुपलक्षणम् तत्प्रकृतिकेह
त्यन्तवादेनाङ्विधानेन मा वधातुके परे विकरणविधाने न च धातुत्वेक्राम्यत्यत्र पठि

16

श्री रु.
१६

इममिति अत्रैकारस्यैव स्थानित्वं नत्वैस इति भावः । मोर्लिगिति । अत एव दीर्घो नेति [illegible]
उक इति पदे चेत्यर्थः । अनेनात्र सूत्रे पदोपस्थितिपक्ष इति सूचयति । अचो ञ्णिति [illegible]
णउत्पादौ तु नास्य प्रवृत्तिः । लिंगस्य श्रुत्यपेक्षत्वेन दौर्बल्येन प्रथमतः । ओतो [illegible]
दितवाक्यार्थबोधे निवृत्ते निर्दिष्टस्थानिकत्वेनोपस्थितस्यापि कृपदं वाक्यार्थेऽनन्वयः
माविधयात उकेत्यादौ तदुपस्थितिं विना स्थान्याकांक्षाया अभावेन बोध एव नेति विशेषः
एवं च पदस्थ इति निमित्तेषां पदैकवाक्यतयान्वयवत्यैकेगा स्थानषष्ठीत्वनिर्णये उपस्थि[illegible]
तो न्यपरिभाषायाऽनन्यस्य गुणवृद्ध्याद्यनुपयोगे कैकवाक्यतयान्वय इति वृद्धिरेचामा [illegible]
दादृ उगन्तांगस्य मादि मिदिमृज्यादर्श एवेति एवं च स्थानषष्ठीत्वाभावनिर्णयेनालो [illegible]
[illegible] प्रवृत्तिरेव नेति भावः । नियमार्थमिदमिति । तत्र हि घायके विहितयोर्गुण [illegible]

न

स

योगसंभवापीतिभावः यत्नसाम्यइति यत्नस्ययोगरूपज्ञापकसाम्यमित्यर्थः प
नञ्चाकरस्येति सन्निहितत्वात्साक्षाद्विधेयत्वेनप्राधान्याच्चेतिभावः तत्रसा
मर्थ्यादिति कार्त्स्न्यस्येतिशास्त्रसामर्थ्यैककारणव्यवधानेसहितेत्र्यावकार
योस्त्वेकादेशस्थानेऽचः परस्मिन्नितिस्थानिवत्वेनाकारव्यवधानेपिश्रोतमव्यव
धानेगृह्णीताग्रवृत्तिः अकारभावेनात्वजातिग्रहणेनेनेतिकेत्यादावकारव्य
यस्त्वेपिनक्षतिरितिभावः अतएवनपामयोरितिचरितार्थम त्रिचतुरादि
ति श्रोतत्रिचतुरादीत्यर्थः आद्याकारस्येति इदंच कार्त्स्न्यस्येत्यशेषानुद्यमान
विशेषणत्वान्नाव्यवधानांशाप्रवृत्तिरितिवादिनांमतेबोध्यम् वचनसामर्थ्यादि
ति श्रोतव्यवधानमाश्रित्येत्यर्थः अनुद्यमानस्येति साक्षादनुद्यमानविशेषणतया

प्रा॰२॰
१८५

18

वान्दृश्यमानस्येत्यर्थः विशेषणेषु आपीन्यादिषु सिद्धिमिति अस्यैतत्फलमिति भावः अ
नेन तन्त्रे चेपनस्ये वक्ता पुकतं वर्णयतोऽत्र चैवं वटनस्तव पूर्वापरविरोध इति भावः
यदित्वनंगे तेन स्थानसंबंधलाभ इत्यर्थः षष्ठीस्थानेयोगेत्यत्र भाष्ये स्पष्ट इति स्थाने
ग्रहणं व्यर्थमेव तस्य परिभाषा लभ्यत्वाभावेन ज्ञापकासंभवात् वृद्धसंज्ञाया
मिकपरिभाषानुपस्थितिस्तु मालादीनां चेति ज्ञापकात् तद्धि अस्येऽवृद्धमिति प
र्युदासे प्राप्ते आरभ्यते अनवादेरिति च निष्फलम् यद्वा इकः परिभाषा च परिभाष
याविधीयते व्याहारान्तरत्वेनस्यान्ना इत्यनवादेरिति च तद्विषयमेवानपवा
ह्लोपो न इत्यत्र पजादित्वादि परत्वस्यान्विशेषणेनेति अन्वयेन लाभ इति।
प्रा इति सूत्रभाष्यध्वनितं संगच्छते इति भाव्यते तदासन्निहितत्वादिनेवापीत्यस्य।

कारविशेषणत्वेनैवबोध्यम् तन्त्रस्यवीयइति विधेयस्यासिद्धत्वेनतद्विशेषणासंभवा
दितिभावः अनाशंकामेवेति अन्तेनान्वयसंभवे अन्तेनान्वयायोग्यादितिभावः
लक्ष्यविसंवादमप्याहइत्यादि तन्त्रस्यलाभादिति कोन्तात्प्रत्ययादितिन्नार्थः
ज्ञापकादीनांनिषेधस्यव्यर्थतापत्तेः अपवादेति येननाप्राप्तिन्यायेनवाधकवि
षयेतेनैवन्यायेनवाधसिद्धेरितिभावः प्रत्ययस्थेकइतिप्रत्ययेकीत्येवयुक्तेनप्र
सयोरितिज्ञापकात्कादौप्रत्ययेइतिनार्थइतिबोध्यम् एवंचाप्यसप्रत्ययस्थक
कारपरस्यचात्वइतिपर्यः तत्रसामर्थ्याद्व्यवधानेपि ककारव्यवधानेसोढव्यमे
वेतिभावः विग्रहइतिदक्षिणापश्चादितिपदं अन्यथा दिग्वाचकस्यापिग्रहणे
चेनसाहचर्य्यात्प्रयोगमानाभावः संगृहीतः इहाभावादिति अकचःसत्त्वादिति

पा २०
१४६

भावः प्रकारविशेष इति वर्णीपत्याद्याद्दयतीति कुत्सितेः जागरूक इति स्थानेयदाभा
वेप्य [illegible] तं गत्वा तस्यान संबंधस्यैव लाभ इत्यपि वोध्यम् प्रतिपदोक्तस्येति स्त्रियामि
त्यधिकृत्य विहितस्येत्यर्थः विशिष्य तदनुपादानात्कथं तल्लाभ इति चिंत्यम्
उद्धंतीति नञ्भाष्यादावदर्शनादयुक्ते स्वभयाः विच् ततः क इति नदीसंज्ञा हृ
त्रस्य भाष्यप्रामाण्यादादंतेभ्यः क्विपो नभिधानाद्वियुतः तत्र हिस्त्राख्याविः
तिपदे आदंत लक्षणो विज्ञक्तो न तद्धि पूर्व इत्याङः केपट स्त्रस्वभंगाति क्विपु स्त्र
भमिति निपातः आ ज्ञाता टोकः केण इति ह्रस्व इत्याङः मूलेपि धनितमिति
स्वशाब्दस्यातो विशेषणमित्यादिना भवतु दाहरणमित्येतेन नग्रथ्येति भावः स्त्रि
कायामितीति स्वाशब्दादत्येन स्वार्थिके अतेमाय नहकच आत्यतस्वार्थिकस्या

ने

20

नार्थमिति अल्लोपवाचनेनद्वितीयार्थस्य पररूपवाचकत्वेमानाभावेनेन्द्रशब्देप
ररूपवाचनाय आकारोच्चारणस्यावश्यकत्वेनतदुक्तकल्पनानवकाशेतिभावः
ङीविति· इन्द्रवरुणेतिसूत्रेतिन्द्रीत्यादिव्याहृतस्यार्थस्यदात्निहृन्निस्वरोर्गा [illegible] विषो।
षइतिभावः सम्बुत्पत्तेरिति टाबुत्पत्तेश्चायमिवोध्यम्· वङ्कलग्रहणादिति· ततप
वमतिकारकेत्यादेरनित्यत्वेनाप्रहृत्तिरितिभावः स्वाङ्गादिभ्यइति· स्वाङ्गादय।
श्रुद्धत्वादिभ्यःकर्तृवेदनायामित्यत्रपठिताःस्वङ्गःखक्रुक्षादयः स्वकृदाख्या
ततिर्ग्रीहित्यंतंद्वितीयलक्षणंतत्राख्यातमपदेशइत्याशयेनाहेकस्यामित्यादि·
ब्राह्मणत्वमप्येवं·ततपितृपितामहादौसङ्ग्रहमितिवोध्यम् इयंचनाकृते [illegible]
ग्रहणाब्राह्मणदात्रिपाद्याकारस्यसमन्तादितिवोध्यं·वायतेइति गोत्राणिइति

प्रा॰ २॰
१५३

22

शेषः प्रतीकमादायेति ॥ औपगवीत्यस्य गोत्रानंतरापत्यसामान्येनाविशिष्यता।
दुक्तिः स्पष्टेवेत्यर्थः ॥ एतेन जातिलक्षणैकांशो गोत्र इति हृत्यस्य भाष्यप्रामाण्येन पारि
भाषिकगोत्रस्यैव ग्रहणं अवंतीत्यादौ गोत्रत्वारोपेण जातित्वमिति प्राचीनोक्तम
दुष्टमित्यपास्तं ॥ लिंगविशिष्टेति यत्तु लिंगबोधकप्रत्ययांततद्रूपलिंगविशि।
ष्टस्य प्रातिपदिकत्वस्य च लाभाय सर्वांतत्वप्रत्यादिविधयोरावश्यकत्वेनोभयत्र आ
श्रयणेन तादृशत्वाभावान्नात्रेयमितितन्न रुद्राणीत्यसिद्ध्यापत्तेः ॥ तस्मात्प्राति
पदिकत्वोपयोगो न कश्चित्तन्नापि लिंगविशिष्टप्रातिपदिकस्येति परिभाषाया।
प श्चैतया प्रातिपदिकत्वतद्व्याप्यधर्माणां लिंगविशिष्टेऽतिदेशाच्चेति दिक्
ननु समासस्यापि करणेत्वेति निर्देशेन विभक्त्येकादेशस्यांतवत्त्वाभावज्ञापनादु

त्वर्गिस्मासार्वत्रिकत्वाच्चेद्भवस्यसमन्वप्रयानेपवप्रहन्नेभ्रकाण्डेऽन्यादोनदोषात
स्राह· स्वस्त्रूरित्यत्रेति· वचनमिति हृत्यादिपठितमित्यर्थः उपमानाभावादि
ति उपमाउपमानेसाहृश्यंतदभावात्· तस्यसमासवाच्यत्वादित्यर्थः यद्वोपमा
नत्वेनप्र[illegible]तीत्यभावादित्यर्थः शफोरूरित्यत्रापिसाहृश्यमूलकः शफत्वारो
पोनतत्तत्प्रतीतिरितिभावः एवंचकरभोरूशब्देपिआरोपविवक्षायामूरू भ
वत्येवएजेनकरोरूमितिरितिव्याख्यातम्· एकेइति· तस्यभाष्यन्तकत्वात्साधुत्वे
नतियामकत्वेत्यर्थः चित्र·ड्डीषिति· अत्रएवनप्राच्येतिसूत्रेयोधेयादिग्रहण
चरितार्थं तद्धिपार्श्वादियौधेयादिभ्यामणञावितिस्वार्थिकान्तोतस्येतिप्रामलु
कोनिषेधार्थंतत्फलेचाजेनतत्वान्ङीन्नयास्याद[illegible]गंतान्ङीप्रमाभूदिति·नस्या

ग्र॰ २॰
१५५

24

त्वादिति॰ पद्यपि तुल्यत्वेन नारी सिद्धा नरीच पुंयोगे ङीपा तत्था पि नरत्वजाति मात्र
प्रतिपादने ङ्याय्यां नरीत्वस्यावारणार्थं नरग्रहणं वोध्यं न तत्र ङ्हिर्वियान सामा
र्थ्यात् लोपवायोगतस्याहरणत्वातिति॰ अलोन्त्यपरिभाषा बाधायैव न्याय्य इति भावः
अनंतरगतत्वेनेति॰ सामर्थ्याद्बाधोऽस्तु चितः न्यायप्राप्तवाधस्य उचितत्वेति भावः
कथंचिदिति॰ सन्नियोगशिष्टत्वानंगीकारेणेत्यर्थः॰ तत्कथमिति॰ स्थाने
न्तरतम इति॰ समस्तपाठस्य भाष्य कुमार्यत्रेत्यादौ यणा नापत्या दूषितत्वा
दिति भावः॰ परिभाषयोरिति॰ तद्व्याख्यानत्वं ग्रंथान्तसारेणोदनेनेर्हि अलोन्त्यस्य

स्येत्य

ववाधीनत्वं तत्रतम इति परिभाषाया इति व्याख्याने व्याख्येयमिति॰ नदनरयोरि
त्यावतेतेषकत्वं पंचम्यर्थे षष्ठी तामपि डीनत्रन्नेरोङ्कारस्य च ङ्हिर्वित्यर्थं

न

28

निराशापत्नीतितत्रोदाहृतं भाष्ये आशा एव एकदेशेन कस्याश्चिन्न्यतितत्वमितिभावः
इत्युक्तेरिति अत्यन्तत्वेहि स्वाभ्युदात्तस्य त्येवसिद्धत्वेहेपर्यायस्येदमेवेतिभावः नत्वौ
कारेणेति ननस्वमसंज्ञानरत्नस्मादनुदात्तत्वमेवेतिभावः इत्तरद्वयम् मनावीमनरि
त्येतत् समसंस्येति एतच्चागस्वस्त्यतन्त्रसारेणोक्तटिप्पणाजिज्ञादादिवात्रापि
गृह्यमाणाविशेषणत्वमेवेत्युपमानानीतिसूत्रभाष्ये समतेपदेनविशेष्यनीचेणे
रु तिवाच्यम् छंदसत्वाङीपुत्वस्य नयनसंज्ञानानंगीकारे आह छंदसत्वादिति ट
ङीपुणत्वं चेतिशेषः प्राचइति केपटावादय इत्यर्थः छंदसेषु सूत्रेषु वाग्रहणा
वदिदमेक इत्यपीतितेषांभावः नप्रत्यये इतिदशापादान्तसारेणेदम् तत्रहि
नप्रत्ययप्रकरणेत्वविपिस्नु पिरमि कृषेश्चकिदितिइत्यलप्रकरणोकपेश्चेतिपठि

धा०२०

१५१

26

ने कपिमीत्येत्र इति चोक्तम् पंचपाद्यां तु कृषेर्वर्णे इति नक प्रत्ययः कर्मः पञ्चेति इल
जित्युक्तम् पठन्ति इति इदं चासिद्धवत्सूत्रे भाष्ये स्पष्टम् उक्तरूपमिति नांतरू।
पमित्यर्थः शिश्विन लुङ्गित इति टिलोपे तदभावः स्पष्टस्तु य· न च न लुङ्गित इति
टिलोपाने एवन्नावेन टेरिति न प्रकृत्यैकाजिति निषिद्धमिति वाच्यम् अस्य मत
स्यनामथातो ह्यूपयिष्यमाणत्वात् न स्तु न यत्तोक्त मत्यमते इति न लुङ्गित अप्य
स्यापि प्रकृतिभाव इति पूर्ववेति प्रकृत्यैकाजिति ह्यत्र भाष्ये ध्वनितत्वेन एवं टि।
लोपाभावेपि संप्रसारणे वार्णादांगमिति परत्वात्पूर्वं टिलोप इति तस्यैटौ लभ्य
तद्भुक्तं संप्रसारणटिलोपयोरिति अन्यत्र क्विवेतान्तौ· अननासिकस्येति दीर्घेपि।
एकदेशविकृतन्यायेनानत्वमिति संप्रसारणं भवतीति भावः कथंचिदिति अनेना॥

रुचि: सूचितान्ङीजमेषामनभिधानमल्पयान्नुपसर्ज्जनादिति सूत्रस्यतदंतविधि।
ज्ञापकत्ता भाष्योक्ताभज्येनकिंचाचक्षाण कर्त्रीदित्रपार्थस्यापिश्वशब्दार्थत्वेनत
स्यानुपसर्ज्जनत्वादस्यैवङीषः प्राप्तिरभिव्यक्तेतिन्यायसूपपदपदकार्य्यविषयएवे
तिभावः इत्याहुरिति अत्राहरुचिवीजेतु आकडारसूत्रस्यभाष्यविरोध सूत्रेहिसम
स्तकृदंततद्धितांतसर्वनामजातिसंख्यासंज्ञातिरिक्तप्रातिपदिकमात्रस्यगुणवा
चनसंज्ञाकृतावहुशब्दस्यसंख्याअत्रार्थे वहुग्रहणमपिमानेसर्वेनिर्वचितइ।
त्यादिगुणलक्षणमपितदेकतापन्नमिति अन्यत्रप्रपंचितम् -वार्थमेवे ति उत्त
रार्थमितिवदतोमतेइतिशेषः गोणीह्वलितिरिति लक्षणोत्वर्थः नत्वेषागोणी· सा
रूपसंवंधमूलललक्षणायायएव गोणीत्वात् इउ श्रीतिसूत्रेइति अपादानेस्त्रियां।

शा·२·
१५२

चञ्जउपसंख्यानं तदंतात्ङ्वाङीषिति तत्रोक्तं उपेत्याधीयते अस्या इति विग्रहः दी-
र्घोच्चारणेणेति नवेंद्रादिशब्देभ्य आचष्टे णिचि टिलोपे इंद्राणीति मित्यर्थः तत्-
आदेतत्ताभावेनतत्त्वाप्राप्तेः पदं विभज्यते इति· तत्र नकारोच्चारणसामर्थ्यात् अ-
तक्रमान्नुगोपेन च पूर्वमकारस्तेतः नुगिति वोध्यम्· स्पष्टार्थं दीर्घोकार आदेश
उक्तः प्रसंगादिति· इंद्रादिशब्दे इति भावः अकारोच्चारण इति· अनुकीति शेषः
अल्लोपोन इत्यस्य बाधेनेति· अल्लोपोन इत्यत्र लक्षणप्रतिपदोक्तपरिभाषया अ-
प्रवृत्तेर्वक्ष्यती हेतुरयम् इति सूत्रभाष्यसंमततत्याः कारा भावे ऽवश्य प्राप्तस्या-
ल्लोपोन इत्यस्य बाधेनाकारोच्चारणस्य चारितार्थ्यादित्यर्थः नभविष्यतीति· प्र-
वचनतच्छायार्थमकारोच्चारणमिति परमरूपसत्तेन बाध इति भावः पररूपबाध

28

29

मेव अकारप्रश्लिष्ट इति तद्धार्तिकप्रत्याख्यानायेति भावः शेषः अभिजिद्विदभृदि
त्यादिसूत्रे ऽस्त्रियामित्यनुवृत्ते तस्य गोत्रार्थकत्वेपि न तत्र ङीप् प्रसिद्धत्वेपीष्टः सो
त्राकेति सूत्रे पतञ्जलिभाष्यप्रमाणपाठेकान्तेवैयकपरिभाषया अप्रवृत्त्या गर्गादि
पक्षे पदग्रहणमिति भावः एवमिति अकारः प्रश्लिष्ट इत्यर्थः प्रातिपदिकमे
त्यर्थमिति तत्फलं च ङीषिति भावः न च लिङ्गविशिष्टपरिभाषया तत्सिद्धिः प
ताप तत्सूत्रस्यैतत् समानार्थभाष्यप्रामा . नास्याः स्त्रीप्रत्ययप्रकरणे ऽनुपस्थितेः
सामर्थ्यादेवेति अप्रातिपदिकत्वेपीति भावः उच्चारणार्थ इति तेन ऋकस्यादे
शसिद्धिः नित्करणेनेति असंजातविरोधन्यायसहकृतेनेत्यर्थः न तिति अल्प
वयस्कायामपि प्रयोगादिति भावः गोणा इति पुंसा संयोगर्हं सोढ शपादिति प

प्रा र.
१८५

भावः दंगंतत्वादिति क्षुंभेणप्रातानंभा क्रीनाद्विशतेत्यादौ निषेधस्य रितार्थो ऽत्र
ह्निकनोल्लक कम्बल्यमिति अपरिमाणत्वेप्येतयोर्ग्रहणं नियमार्थं उन्मानस्य
चेह्निसक कम्बलयोरेवेति तेनान्यत्रोन्माने ह्निपली ह्निनिष्कीत्यादिसिद्धिः अत
त्वादिति अवांतरवाकार्थवोधोजनस्येनविधिविन्यस्य प्रहत्नेसत्कालेअतत्वा
नेनैवसवंयेजातेयम्प्राप्त वंतविपाव पि पुनर्वचपारेमानाभावइतिभावः इहा
पीति इहैवेत्यर्थः सिद्धत्वादिति पोडशाहस्तप्रमाण दाणार्थकाण्डशब्दस्य
तिर्यङ्मानमितिनतस्योर्ध्वमानत्वमितिभावः प्रमाणेवर्तते एवेति परिछेदके
वर्तनइत्यर्थः तत्वभावादिति हतिस्वभावादित्यर्थः इयमचोलगिति तस्या
येभावः आचामो पैष्ठीनश्चाह्निवियेति र्यमर्द्धेच उन्मानंचतत्वादावतोप्यैय

31

नमीयतेतत्तदिदंचविनिगमनाविरहादिति प्रमाणवाचित्वाभावेऽपीति तिर्यङ्मा।
नस्यैवप्रमाणत्वात् तिर्यङ्मानस्यैवायामपदेनप्रमाणलक्षणग्रहणानद्वयेमा
नस्य ऊर्द्ध्वमानेकिलोन्मानमित्युक्तेविति भावः द्विगोर्लुग [illegible] मित्यत्रापिप्रमाणेऊ
र्ध्वमानवर्तितेयवेतितात्पर्य्यम् प्रमाणत्वेनप्रसिद्धाइति तिर्य्यङ्मानत्वेनप्रसिद्धा
इत्यर्थः धान्यादीनामूर्ध्वाधरदिगवस्थितवस्तुपरिच्छेदकत्वेपितिर्य्यगवस्थित
वस्तुनोपिपरि[illegible]च्छेदकत्वात्तत्वेनप्रसिद्धिरहितता अन्यथेति नचप्रमाणलक्षा
णत्वसमर्थानेप्रथमाद्वेत्यतोवेत्यन्वहेनेस्तकप्रयोगसिद्धिः आद्यपक्षयोरन्तवा
तेनेनवेत्यस्यापसंवेधात् लक्षणादितिशमइत्यादाविवेतिभावः सामर्थ्यादि
ति तिर्य्यगवस्थितवस्तुपरिच्छेदकत्वेपिसामर्थ्यात्प्रमाणपदस्यपरिच्छेदकमा

शा र.
९५-शि

32

त्रपरत्वमितिभावः लुगाद्यादिष्यत इति इदमपि हत्वाश्चा यवर्णमात्रेव क्तत क्लैहैव
हर्षैाप्रमाणमस्याऽत्वर्थेन दस्य परिमाणमिति ठक् ठञो वी यध्योंति लौकिकशास्त्र
स्यचाविताथ्योत्तदा द्वेपेन मानंनत्र हि परिमाणशब्देनोत्तरसूत्रानरोयेन परिच्छे।
दकमात्रग्रहणमितित्वम् नादेशेनेति अतएव ऊयमानकारोलिङ् यिकार इति
वार्तिककृतोक्तम् एतेन लादाणिकत्वादस्यानो हलोपोन इति न स्यात् ऊङोप
न्यादिभ्य आचारक्विप्यात्मनेपदार्थे चङ्काऽङ्त्यपास्तम् अत्रत्यवार्तिकभाष्यप्र
माणेभ्ना नग्रहणेप्रतिपदोक्तपरिभाषाया आचारक्विवभावस्यच तदंते आत्म
नेपदाभावस्यवा कल्पनात् तदयुक्तमिति अतर्वतीत्यत्र मतुपो प्राप्तेरितिभावः
तन्मयेति विभाषा सहर्वेसेत्यत्र यत्नसंयोग इत्यस्मासंवंयात् अतएवाशयात् प

प्यपवादः व्याचष्टाण इति अकचमत्का वैकल्पिकमिति व्याचष्टाण इत्यर्थः स्त्री
त्वमेव नास्तीति स्वोज्ञातावात्मनि स्वे त्रिष्वात्मीये ज्ञाता स्त्रियां धनेकोऽष्टादिति भावः
संज्ञाविषयकमिति संज्ञायामपि संज्ञाष्टगणेष्वेति भस्त्रवत्निषेधेन भाषितपुं
स्कत्वबोधनात् भाषितपुंस्काद्धे त्यनेन न सिद्धिरिति भावः अत्र तत्स्वार्थिककांतादे
शयं चेत्यपि बोध्यम् उपलक्षणमिति भस्त्राशब्दमात्रवृत्त्येणव्याख्यानेन च अज्ञा
तान्तष्टवीकस्यैवैषाशब्दस्य ग्रहणमत एवैषा द्वेनञ्पूर्वे उदाहरणमिति भाष्ये
प्येषेत्येवोक्ते अन्यथा एतहीत्येव वदेदिति भावः सुभ्राजिकेति बहुव्रीहेष्टा
पितत स्वार्थिकः क इति भावः एतेनातःस्थानिकत्वाभावादत्राप्राप्तिरित्यपास्त
म् एवविशेषणेनेतीति समुदायस्य भाषितपुंस्कत्वेऽपि तदवयवस्य स्वदृशब्दस्यात

पृा २-
(४७)

34

तेनततः परत्वात्परविशेषणेदोषः स्यादेवेतिभावः ह्रस्वपदेइति बहुजसावद्धा
ज्ञमस्वस्थवस्थायांकपिसुपलकि प्रत्ययलक्षणेन भागहूयस्यस्थवंतुत्वात्सुमा-
समसंज्ञायांसमासांतइतिशास्त्रबलात्कवंतस्यैव समासत्वेनोपसर्जनस्त्रीप्र
त्ययांतसमासरूपप्रातिपदिकाभावाद्यदोस्त्रियोरितिह्रस्वत्वाभावेदोषइति
ह्रस्वत्वेचनकपींतिनिषिद्धे आपोऽन्यतरस्यामितिह्रस्वपक्षेकपः प्राप्तावृत्तिनः
खट्वशब्दान्यतरस्यापोभाषितपुंस्काद्धि तितेननतस्यानिकाकारस्यायेविक-
ल्पः ह्रस्वाभावेनवहुखट्वाकेतिभावः प्रोचग्राङ्गरिति नचास्त्रियामित्यस्यप्र-
त्समापविषणत्वान्नदोषः अनुपसर्जनाधिकारेणतदंतविधेरेवास्त्रियामि
त्यस्यस्त्रीप्रत्ययप्रकृतिविशेषणतायाश्चज्ञापनेनादोषात् अतएव यी

प्रो

वानमिति कुंताश्चतिथीवरीमि धृतिप्राधान्येन तद्विशेषणतायाम्प्राप्यमत्वा स्व
अनुपसर्जनादिति त्र्यस्यमाणस्यैव विशेषणत्वं अनुपपवकोंभकारस्य सिद्धिः
अन्यथा कुंभकारेयोप्यापद्येत कुंभेन समासेपि केवलस्य कारस्य प्रातिप।
दिकत्वेन तदर्थस्यापि विशिष्टेन योगान्ततो ङीपि कुंभेनैकार्थीभूतस्यापि विशि
ष्टस्यापत्येन योगे तस्यायोगस्य वक्तुमशक्यत्वात्तेनापि यामेकदाचिन्न तोपकि
विशिष्टस्य तन्निरूपिता गता भावेन कुंभशब्दो कारेहद्धनापत्ते निःकृष्टस्य का।
र्थीभावस्यैव प्रत्ययोत्पत्तिनिमित्तत्वेन मानेन समुदायेनैकार्थीभावश्च अवयवेन ना।
पितस्यैव सत्त्वात् न च समुदायान्ङीप्यपि अनुपसर्जनस्त्री प्रत्ययोतदादितः
यमाभावेन कदाचित्कारीशब्दादापत्तिस्तवापीति वाच्यं पतदयिकारस्याम

स्य

35

७

शा २.
१७८

र्य्यादेवतद्वादिति नियमाभावेनाधिकस्यैव कार्य्यं वाच्यं तेन तन्त्रस्य नस्येत्वं दोषादिति निदाघा
योर्विस्तरस्त्वन्यत्र बोध्यः पुंयोगेपि स्यादिति इष्यते तत्र ङीषित्यर्थः प्रयुक्त इति अनेनैव
सिद्धेन त्र्यान्यग्रहणेन तत्स्थापत्यं स्त्रीत्यत्र जातिलक्षणङीषु वाधनार्थमिति वाच्यम् अ
त्रहीति न चैवमनुपसर्जनाधिकारश्चाविनार्थ्य मूलोकतत्वं तद्विधिज्ञापकतानुप
पत्तिरिति वाच्यम् लक्ष्यानुसारिव्याख्यानेन स्त्रियामित्यस्य परस्माणिविशेषणतया
पितद्वारणसंभवात् तस्माद्धङ्कुरुचरेत्येवं तद्धावर्त्यं तन्त्वतदन्तविधिं विनानोप
पद्यते इति तज्ज्ञापकत्वं स्त्रियामित्यस्य प्रकृतिविशेषणत्वज्ञापकत्वं चेति वाच्यम्
तत्करणे पत्तद्धावृत्तिरपि अनेनैवोपसर्जनपदेनोभयोरपि ग्रहणमिति भाष्या
त्र प्रणकार्य्यमिति · ङीविभत्यर्थः तद्धीलिक इत्यत्र केवलस्य प्रहरणमिति शोडाोड

36

तिपर्ष्टीत्वन्ये । संवेयिनीति नञ्जन्येत्यर्थः अर्थासंगतिमिति नह्वियानैकर्हितेकिंत ।
तद्धाच्यक्रियांप्रत्येवेत्यर्थः समासानुपपत्तिः नञः कामयामितिनिषेधात् । उपयालो
पप्रसंगस्तगमेविद्धित्यादाविवजनियमिम्पामित्यादाविवचानुकार्यस्त्वपमंगमि
यानक्तनइत्यर्थः सोत्रत्वादितिपदे । भाष्येकेपठेति । इदमेवयुक्तम् । प्रकृतिशब्दस
तत्रैवप्रसिद्धेः प्रत्याख्यानपरभाष्यसंमतत्वाच्च । किंचप्रकृतिमतेकारकइत्ययिकृत
स्यकारणसमान्यवाचिनोनिर्द्धारणसप्तम्यतस्यान्वयोसंभवी । नहिकारणानांम
ध्यउपादानकारणमितिवत्कारणानांमध्येकारणमितिसंभवति भावेक्तिविति व्या
ख्यानाज्ञानिसाहचर्याच्चेतिभावः प्रभवती प्रभवनमत्रप्रथमप्रकाशः सूत्रेभवनम
पेतदेव अप्रयोगइति । तदेतशब्दाज्ञानेपितदर्थज्ञानेइत्यर्थः यथाप्रविशपिण्डीमि

38

त्वादाविग्रपणइतिसूत्रभाष्यात् ीत्यावाक्यैकदेशप्रयोगस्येवचप दसहमास्यांस्थाणि
वाक्यार्थबोधकत्वान्नत्याप्रसक्तेरपीतिबोध्यम् एवंफलेभ्योयातीत्यादावपि अर्थग्रहण
प्रा॰र॰ मुक्तादिति तदर्थपरिच्छेद्यादित्यर्थः सिद्धत्वादिति अन्यार्थयोगेतनेनतनसिद्धिः द्वैर ति
ण्यप्रयोजकीभूतधर्माणामभिधानात् परस्परप्रतियोगिकभेदस्यपरस्परहृतितेनानि
१८० ति र्द्धारकत्वात् तत्वत्वादि नद्धदन्यः कात्तरउञ् पिवतुंशाकत्वादितिभावः केपदइति
मेस्त्सूत्रादारभ्येतिपातंजलभाष्यप्रयोगोपिबोध्यः आरभ्येति अवधिमादायेत्यर्थकं
तत् आदिप्रकारार्थे प्रभृतिशब्दयोगेतनपंचमी मानाभावादित्यन्यत्रविस्तरः वि
शेषणांशास्तनेति नेनविनेतिमर्यादात्तेनसद्देत्यभिविधिरितिहृद्योक्तावितिभा
वः अस्मादेवनिर्देशादिति एतनेनसूत्रेणैवेतितन्न एतच्छदकीभूतप्रत्ययःप्रति

तिप्रयर्थकत्वाभावेनकर्मप्रवचनीयत्वाभावात् उपादीयतेइति अस्यापइत्यादिः दत्तस्य
तत्त्वल्यमूल्यादेः प्रतिनिर्यातनं यथाहृत्यदानम् तृतीयेति हेतुतृतीयेत्यर्थः हर
दत्तयं ।येति भाष्येतुनदृश्यते इदस्मरणोत्क्रियांचेत्यत्र सन्निहितैवेति· उभयोः
समुच्चयस्तुव्याख्यानादितिबोध्यम् सर्पपीति· प्रातिपदिकार्थमात्रेइतिशेषः तद्धि
शेषवत्त्वमिति सत्त्ववचनप्रातिपदिकार्थत्वविशेषणत्वमित्यर्थः इत्यातिकार्थेभ्यइत्य
स्योदाहरणे क्रियाविशेषणत्वेनासत्ववाचिताबोध्या· समसमयिकरणेचेत्यत्रानहेते
त्वनासत्त्वंवा योव्याख्यानादितिबोध्यम् क्रियानद्रव्यमिति एवंचतत्समानाधिकरण
विशेषणत्वादत्रस्तोकशब्दस्यद्रव्यवाचित्वमितिभावः नमनद्येति· प्राचांग्रंथमा
न्तहेत्यर्थः तदनुपपत्तिः असत्वानुपपत्तिः कृदभिहितभाववदिति वैयर्थ्यंदृष्टा

नः यद्वापक्वायं कुमित्यादि कृदभिहित भावेत्यर्थः इत्यादाविति इदमुपलक्षणम्
पचतीत्यादावपि कारकगतसंख्या क्रियायामारोप्यते तत्रैव तदन्वयस्तु ज्ञापकं सूत्रे भाष्य
उक्तत्वात् भवतीत्यादाविति पश्यमृगो धावतीत्यादि शब्दार्थः लिंगस्येति तद्विरूपि
तविशेष्यतायामेव द्रव्यत्वमिति भावः क्रियानान्वयेति धात्वर्थानान्वयेत्यर्थः करण
त्वादिभिरिति यावत् स्वार्थिकपदान्तरवाच्यक्रियानिरूपितकरणत्वादिभिर्न युज्य
त इत्यर्थः इयमेव लिंगकरणत्वादिभिरसंबंधयत्नेनैव अस्य स्वरूपेणेत्येतदपेक्षं स्त्रीलिंग
निर्देशः इति पंचमी ॥ प्रत्ययार्थस्य संबंधस्य प्रकृत्यर्थे राजार्थे प्राधान्यादि
ति संसर्गविधेयोभयनिरूपितत्वस्य प्रकारतायां स्वीकारादिति भावः तदर्थस्य प्र
कृत्यर्थस्य विशेषम् षष्ठ्यर्थसंबंधेनेति भावः यत्तेदर्थशब्देन प्रत्ययार्थः संबंध इति

पा.२.
१८८
ग
40
२
त

४१

शा. २.
१. ९.

पदेनाशास्त्रेणवासमस्तपसंबंधोनेत्यर्थः ततःपदेनानायमनुवर्त्तते इत्यत्रसार्वविभक्तिकःषष्ठ्यंतान्नसिद्धिरितिवाच्यम् समस्त्रीयतइति। अतःषष्ठीपंचम्योरेवात्रविधानमित्यर्थः ननुषष्ठीतिविधीयतइतिचेत् षष्ठीद्वितीयान्तृतीयाश्चत्रनविधीयतइत्यर्थः तत्राद्योपात्ताश्चतेसमस्त्रीयतेइतिवाच्यम् समुदायविधानाभावेतात्पर्यम्। उत्तर। सूत्रद्वयेइति अयंभावः अत्रशेषइत्यस्यसंबंधेविभाषोपसर्गेइत्यत्रशेषइतिसंबध्यते। उक्तंन नाद्यःदिवस्तदर्थस्येत्यनेनैवसमासाभावस्यसिद्धत्वेनसूत्रवैयर्थ्यापत्तेः न चपदेशेषषष्ठीशेषइत्यस्यग्रहणात्पदेसमासप्रवृत्तिःफलं नोपसर्गेइतिन्यासेनद्वितीयइत्यस्यनिषेधेशेषषष्ठ्यासमासविकल्पेनरूपद्वयस्यसिद्धतयाविभाषाग्रहणस्यतथापिवैयर्थ्यात्। नान्त्यः वेदेपिविभाषोपसर्गेइतिसूत्रेणकर्मणिद्वितीयायाः

तन्न नसमसंसर्गा[illegible] विपर्येव भानस्य भाष्यादिसंमतत्वात् उक्तन्यायेति प्रकृत्यर्थसे
वप्रत्ययार्थः प्रतिप्रतिशाथान्यापन्नेरित्यर्थः राजसंबंधीपुरुषइत्येवबोधादितिभा
वः शेषत्वाभावमुपपादयति पुरुषशब्दइति इदमपि कर्म्मादीनां संबंधसामान्ये
नान्वयविवक्षणमपि नापूर्वमिति शेषेषष्ठीतिसूत्रेणसिद्धत्वादितिभावः अप्य
सूत्रीति कृत्तोर्थेति सूत्रे हलिसीत्याद्युक्तम् वस्तुतस्तु त्रपोग्रहणं नानुवर्तते म

ध्येवि[illegible]च्छेदादित्यन्ये तेषाममसूत्रीतिवाच्यम् अनुवर्ततइति अतएवाधीगर्थेति
सूत्रेशेषइतिवर्तते इतिभाष्येउक्तम् ननुतत्वलाल्लुगभावोस्तुसमासाभावः कुत
इत्यतआह तथाचेति प्रतिपदविधानाषष्ठीनसमस्यतइतिवार्तिकबलात्तयाक
ल्यनेतिभावः वस्तुतोनिषेधवार्तिकेनुवादयेमानिसूत्राणीतिवाच्यम् स्मरणमि

५३

प्रा॰ २॰
१८९

ति करणेल्युट् कृद्योगषष्ठीति अनयैव समासनिषेध प्रकरणोपात्तानि नोक्तानि त
यासति कर्माद्यर्थकषष्ठ्यासमपि समासनिषेधापत्तेः दि वस्तदर्थमेतत्र कर्मणी
त्यस्य कर्तृत्वनापत्तेश्च न च शेषत्वाविवक्षायां कृद्योगषष्ठ्या वैकल्पिकसमासो गीका
रेण्यो गर्येत्यादीनां वैयर्थ्यमत आह तत्रैवेति करणल्युडन्तस्मरणादिशब्दैः कृद्योगष
ष्ठ्यासमासे नो भावे कर्मवचन इत्यस्याप्राप्तिरिति भावः मातुः स्मृतमिति आदिक
र्मणि कर्तरि चेति क्तः प्रशब्दं विनापि अन्नदानादौ आदिकर्मवायवदत्रापि प्रकरणा
दि नान्तदोषसंभवः एतेनात्र कर्मणीति कर्मणि उक्तत्वाद्यी गर्येत्यस्य विषय एवे
न भावे क्तो दुर्लभः सकर्मकत्वात् गत्याद्यर्थत्वाभावात् कर्तरि च दुर्लभ इत्यपास्तम्
कर्मणः शेषत्वेन विवक्षायामविवक्षिते कर्मत्वे न भावे क्तस्य सुलभत्वाच्च षष्ठी च।

तिचत्वर्थे॰ एवंचनञ्समासाभावोविफलमितिभावः उर्णमभिति॰ अर्थशब्दस्यद्वि
तीयान्तत्वेतत्कम[illegible]र्थमित्युचितम् प्रथमान्तत्वेऽर्थशब्दस्यपुंस्त्वान्नपुंसकत्वउर्णमभि
तिभावः कथंचिदिति अर्थेलिङ्गेअन्यलक्षणाभावोऽर्थासंगतिश्च कोऽर्थः किमर्थ
मितिसामान्येननपुंसकत्वाश्रयणाचेतिभावः तेनेति यत्तुसर्वनामसूत्रेशेषेभाष्यम
वतः सर्वनामत्वेतृतीयाप्रयोजनम् सर्वनाम्नस्तृतीयाचेति॰ तत्रय[illegible]अन्तःसूत्रा या
मतेअतएवसूत्रोपन्यासः नतत्तद्धलादिसर्वनामविषयेकेपदादिरोधात् हेता। वि
वित्यत्रोपन्यासस्यनिर्बीजत्वापत्तेश्चेतिवाच्यम् पंचमपीति अत्रसार्वविभक्तिकस्तु
बस्पताततसिरित्यन्ये चिंत्यप्रयोजनमिति उदमत्रेवसूत्रेभाष्येस्पष्टम्॰ समानाधि
करणेवोच्यमिति स्वा[illegible]धिकारात्परेणवासरूपविधिनेत्यत्रपरेणोनितृतीया। ततः